

Forskningsetiske problemer i cyberkulturen

Helge Ridderstrøm

Høgskolen i Sør-Trøndelag

Avdeling for lærerutdanning og tegnspråk

Rotvoll allé

7004 Trondheim.

E-post: Helge.Ridderstrom@alt.hist.no

Abstract:

Cyberculture (or net culture) is growing and becoming increasingly rich and manifold, and is consequently an obvious field for studies of communication, social action, genre etc. However, when doing Internet research the researcher has to cope with a technology that is developing fast and making new, unpredicted things possible. It's also true that not all ordinary net users, particularly not children and youths, are concerned about the dangers on the net, like privacy matters, and many slightly illegal activities are going on (such as the transfer of copyright music). The existing rules and guidelines for doing net research therefore tend to be very restrictive, to the degree vast fields of human activities are closed to research. But society needs to know what is going on in cyberculture, and research is therefore necessary. I consequently argue for the need for net-ethical principles that will include the researcher as a 'natural' participant in cyberculture. Research should definitely not intimidate net users and reduce the net's liberating potential, but net users should be aware of the open nature of the net. This is a double challenge that should be faced in developing net-ethics for *both* users and researchers. *Neither* of them can survey all technological possible consequences already existing or approaching, but like in society at large, they can find regulations that are tolerable and beneficial to society. The first principle I propose concerns the user's self-decision, his autonomy, and hence the need for informed consent for doing research on his or her texts. But this should be balanced with a principle of development where the judgement of the researcher and the technological development is taken into consideration. Not all research without consent violates autonomy in an unacceptable way. All net users should be aware that privacy on the net is always a quasi-privacy, because the net is an enormous system of computers and people woven together.

Nøkkelord:

*cyberkultur,
forskningsetikk
prinsipper for nett-etikk*

Mengden av og mangfoldet i de sosiale og kulturelle aktivitetene på Internett øker år for år. Det er åpenbart viktig å studere disse aktivitetene, men forskning på cyberkultur er et nytt fenomen med betydelig usikkerhet om hva som er metodisk og etisk forsvarlig. Data-tilsynet og andre offentlige instanser vil på grunn av den store usikkerheten være tilbøye-

lige til å forsvare en restriktiv linje som kan true forskningsfriheten. Den enkelte forsker opplever seg ofte overlatt til seg selv, med et svært interessant materiale, men også med et uoverskuelig ansvar. Det er et sterkt behov for en nett-etikk (netikk) som omfatter forskere, og som rommer dynamiske prinsipper i tråd med den raske teknologiske utviklingen.

Cyberkulturen

I dette øyeblikk sitter Marit og Knut som vanlig foran hver sin PC. De to kjenner ikke hverandre, men begge er ivrige og mangfoldige Internett-brukere. Begge sender og mottar daglig e-post. Minst én gang hver uke surfer de på verdensveven (weben), chatter, deltar i diskusjonsgrupper og spiller nettverksspill, i tillegg til stadig å flikke på sine personlige hjemmesider. Likevel er Knut og Marit høyst forskjellige. Ikke bare er de av ulikt kjønn, men Marit er 14 år og Knut er 41. Marit er mest opptatt av naturvern og musikk, Knut av samliv og økonomi. Hun bor i en stor by, han i ei lita bygd. Hun er heterofil, han er homofil. Marit tenker nesten aldri på at andre kan overvåke det hun foretar seg når hun bruker nettet, Knut tenker ofte med engstelse på det. Knut og Marit er ikke "datafreaker" eller "nerder" – de er som stadig flere nordmenn, daglige brukere av Internett for kunnskapsinnhenting, sosial kontakt og underholdning.

Internett og andre digitale medier brer om seg, og det nye medielandskapet får også erfarne kartmakere til å klø seg hodet. Nettverk mellom medier blir mer effektive, og miksing av tekst, bilder og lyd leder til nye sjangrer og nye medier. Det blir utvidete repertoar av kommunikasjonsprosesser. Sosial (eller virtuell) kontakt gjennom medier foregår annerledes enn tidligere. Informasjonens digitale tilstand fører til utprøving av de ulike grensesnittene i

teknologien og til eksperimentering med presentasjonsmåter. Når digitale medier brukes som redskaper i tankeprosesser, tenker vi annerledes enn før, og aktiviteter endres ved å kobles sammen med nye medier. Den amerikanske forskeren Peter Lunenfeld uttrykker det slik: "In an astonishingly short period of time, the computer has colonized cultural production" (i Lunenfeld red. 2000:3). Internettet omfatter etter hvert en rekke apparater, ikke bare tradisjonelle computere, men også f.eks. mobiltelefoner og TVer. Disse digitalt baserte teknologiene veves sammen med et mangfold av kulturformer, former som har en del fellestrekk. Sammenfattende kan vi si at *cyberkulturen* er alle de kulturuttrykk, interaksjonsmåter og sosiale praksiser som er knyttet direkte opp til bruk av digitale medier, og særlig Internett.

Lillebror ser deg

Våre fiktive nettbrukere Marit og Knut tilbringer en ikke ubetydelig del av sin hverdag på nettet; de er opptatt av det de leser og foretar seg der, og de preges som personer av sine "virtuelle" handlinger og opplevelser.¹ Derfor er deres virksomhet i høy grad interessant for forskere. Hva er det nærmere bestemt de gjør med og på nettet? Hvilke roller og posisjoner inntar de i de virtuelle fellesskapene? Hvilke skrivemåter og språkformer bruker de i kontakt med andre under chatting og i diskusjonsfora? Hva slags tekster er deres hjemmesider? Disse og en rekke andre spørsmål dreier seg i bunn og grunn om deres *identitet* innenfor cyberkulturen, det vil si innenfor én av flere delkulturer de to tilhører. Når en delkultur oppstår, utvikler seg og blomstrer, er det en selvfølge for mange forskere å velge trekk ved denne kulturen som studieobjekt. Men disse forskerne erfarer at de er i et nytt og ukjent landskap også forskningsetisk.

Forskjellene mellom cyberkulturen og andre kulturer er for store til at etablerte regler for forsvarlig forskning uten videre lar seg overføre til det nye, digitale landskapet.

De digitale mediene er ikke bare nye for forskere, men for brukere flest. Ingen kan helt overskue rekkevidden av det de foretar seg med disse mediene. Nettbrukere sitter ofte i sin egen stue og skriver, men produktet er i prinsippet lesbart for millioner av andre. Siden produksjonsstedet er privat, er det lett å glemme hvem som kan være mottakere ved faktisk å lese tekstene.² ("Tekst" brukes her om alt som er synlig på skjermen.) Nettet er i prinsippet gjennom-siktig og offentlig, men i praksis kan det være annerledes. Arnold Gehlen har gått så langt som å hevde at teknologiformidlede handlinger er *amoraliske* ved at de skjuler konsekvenser fra individets horisont. Konsekvensene befinner seg bak et tjukt teppe av teknologi (referert i Rasmussen og Søybye red. 1993:239). Briten Chris Abbott studerte nett-tekster av barn og ungdom, og fikk problemer med å forholde seg til tekstene som offentlig publiserte. Skjønt publisering av f.eks. ei hjemmeside er analogt med publisering av en artikkel eller en bok, oppdaget Abbott at mange barn og unge ikke var klar over dette. Han fikk derfor forskningsetiske betenkeligheter, samtidig som han ønsket å ta de unge på alvor som forfattere (i Sefton-Green red. 1998).

I dagliglivet kan vi oppleve at personlig informasjon utilsiktet spres i offentlighets-sfæren, for eksempel hvis to nære venner prater sammen på bussen. De to samtaler om noe som tilhører den private eller intime sfære. Det som sies kan huskes av andre, men disse andre har kun sin hukommelse å stole på og har ingen "bevis" på det som ble sagt. En samtale over nettet vil derimot resultere i et *digitalt produkt*

som kan spores tilbake til bestemte data-maskiner. Med digitale produkter er det *store manipulasjonsmuligheter*. Et produkt kan slettes, men det kan også lagres og spres i tall-løse kopier. Det digitale produktet kan leve videre på en privat harddisk, mens den som skapte det tror at det er borte for alltid. Teknologien gjør mye mulig som kanskje ikke burde vært mulig.³ Det lar seg neppe gjøre å foreta en vannrett anonymisering av noe som eksisterer som digitalt produkt. Som kjent kan det søkes etter formuleringer og andre komponenter, og søkemotorene blir stadig sterkere. Alle nettbrukere er i praksis utlevert til det som teknologien gjør mulig, og spekteret av det mulige blir bredere år for år.

Det går en etisk grense mellom ufrivillig å overhøre en samtale på en buss og bevisst å lytte til samtalen. En forsker som vil studere samtaler på busser, er kanskje på tvilsom mark, men kan anonymisere informantene sine til det ugjenkjennelige. Enhver kan ha vært informant uten å vite det og uten noen gang å få vite det. Dette er et aspekt ved det som kalles forskningsfrihet. Verre er det for forskere som vil studere samtaler og andre aktiviteter på nettet, siden det da forskes på digitale produkter. Et eksempel: I en artikkel siterer en forsker to setninger fra ei samtalegruppe. Innleggene i samtalegruppa finnes fortsatt på en server, og en nysgjerrig leser av artikkelen klarer ved hjelp av søkemotorer å oppspore hvem som skrev innlegget det ble sitert fra. Det kan oppstå store konflikter av dette. Vi kan f.eks. tenke oss at Knut ikke vil at hans sambygdinger eller hans arbeidsgiver skal vite at han er tidligere straffedømt, men han røper det i ei samtalegruppe på nettet.

Behovet for netikk

Enhver kultur har sine omgangsformer, regler, diskrimineringspraksiser, lover og grunnverdier. Innenfor cyberkulturen må

det, siden mennesker omgås hverandre der, finnes *netikk*. Forskere som opererer innenfor cyberkulturen, må omfattes av disse etiske retningslinjene, men også være underlagt tilleggsregler, eventuelt unntaksregler. Hva netikk for forskere skal bestå i, er i dag stort sett overlatt til den enkelte forskers vurderinger og prioriteringer. Ved forskning på en rekke Internett-aktiviteter finnes det ingen presedens når det gjelder framgangsmåte. Samtidig kan nettforskere oppleve å bli kontaktet av sensasjonshungrige journalister. Informasjons- og kommunikasjonsteknologien er et av de fremste innovasjonsområdene i samfunnet, og ungdom går ofte i front når det gjelder hvordan disse mediene brukes. Interessen retter seg dermed naturlig mot de unge, dvs. de umyndige. Journalister vil også ha interesse av å finne ut om forskning på nettet er gjennomført ut fra de strengeste personvern hensynene, og slå overtramp og tvilstilfeller stort opp. For Datatilsynet og lignende instanser er det naturlig å forsvare en restriktiv linje som kan hemme forskningen og i verste fall gå på tvers av prinsippet om forskningsfrihet.

Etikk gjelder et *felleskaps* verdier og holdninger, og dette bør også gjelde for netikk. Hvordan oppfatter brukerne selv de problemene forskerne har – hvis brukerne tenker gjennom dem? Hva er de villige til å akseptere for egen del? En forsker som alltid i forkant må spørre om lov til f.eks. å observere aktiviteter under nettverksspill, vil sannsynligvis påvirke aktivitetene og dermed endre sitt forskningsobjekt. Folk forandrer lett oppførsel hvis de vet at de blir studert. Å spørre om lov i etterkant kan føre til rasende reaksjoner fra dem som ble observert uten å vite det. Anonymisering av de digitale produktene vil ha mulige hull eller være nytteløst. Det er også et spørsmål om hvor mye det kan anonymiseres uten at

verdien av forskningsmaterialet reduseres. Etter min oppfatning er det viktig å øke bevisstheten om disse problemene blant vanlige nettbrukere, og slik bevisstgjøring er ikke bare i forskeres interesse. Observasjon foretatt av forskere er normalt mindre farlig enn den observasjonen og de handlingene som kan foretas av crackere og andre med ondt i sinne. Paradoksalt stiller forskeren og crackeren her i samme bås: De vil bruke nettet uten å bli synlige før eventuelt i ettertid, da de skal ta ”æren” for det de har foretatt seg.

Hvor går grensene for forskerens ansvar? Det digitale landskapet er ikke bare uoversiktlig, men også risikabelt. Lovlige handlinger på nettet kan komme til å gjøre det mulig å gjennomføre noe som er ulovlig. Det er langt fra sikkert at forskeren er reflektert og har nok teknisk innsikt til å forutsette dette. Som kjent har en rekke aktører på nettet prøvd å dekke seg bak det lovlige. Dan Wool, talsmann for det kontroversielle musikk-nettstedet Napster, henviste til den såkalte Digital Millennium Act og hevdet at Napster ikke kunne gjøres ansvarlig for musikkfiler som ikke var lagret på Napsters server. Musikkutvekslingen via Napster foregikk ved at et stort antall brukere med musikkfiler på egen server kunne laste ned hverandres datafiler. Tilsvarende har det vært konflikter rundt copyright på verbale tekster og bilder. Med digitale produkter faller skillet mellom original og kopi bort. Forsøk med såkalte digitale vannmerker og lignende for å markere originalverk er heller ikke pålitelige for å påvise hva som er første versjon og hva som er en kloning av produktet. En forsker må ha teknisk innsikt for ikke å handle uetisk, men innsikten er sjelden god nok og teknologien er i rivende utvikling.

Vår virtuelle venninne Marit er ikke myndig. Vi kan tenke oss at den personlige

hjemmesida hennes dreier seg mye om musikk, og at den har en ungdommelig og "usensurert" presentasjonsform. Hvis Nasjonalbiblioteket følger opp sine planer, skal rubbel og bit av norsk Internett-materiale regelmessig lagres i denne institusjonen fra 1. januar 2005 (foreløpig skjer det mer sporadisk). I et intervju med "Computerworld" (nr. 33, 4. mai 2001) uttalte IT-sjef ved Nasjonalbiblioteket, Svein Arne Solbakk: "Det er klart vi kommer til å samle mye skit. Men det er hundre ganger mer arbeidskrevende å gjøre et utvalg, enn å ta inn alt som produseres." Materialet skal oppbevares som dokumentasjon, og vil trolig ha særlig verdi for forskere. Som ved all lagring oppbevares fortiden for framtidig bruk. I intervjuet med Solbakk skriver journalist Tonje Bergmo: "Fremtidens statsminister kan lage sin første hjemmeside akkurat nå, men når hun om to år fjerner den fra serveren sin, vil ingen kunne se at den har eksistert." Dette skriver Bergmo med forståelig beklagelse. Nasjonalbiblioteket retter opp dette ved å bevare også alle personlige hjemmesider, til glede eller sjenanse for den kommende statsminister.

Det kan være vesentlig avstand mellom det jeget som en ungdom presenterer på sin personlige hjemmeside og det jeget som venner og foreldre kjenner hos den enkelte ungdom. Det finnes "online-personer" som bare eksisterer online. Chattegrupper og hjemmesider er ikke minst steder for maskering og rolleutprøving. Personlige hjemmesider har delvis fiktiv funksjon, dvs. at skillet mellom sant og usant er mer eller mindre opphevet. Det er langt fra gitt at et barn eller en ungdom vil at foreldre eller lærere skal vite om det han eller hun skriver på nettet. Disse ungdommene er heller ikke uten videre interessert i at det forskes på deres tekster, blant annet fordi de skriv-

er mye fjas og tull. De kan dessuten ulovlig ha kopiert og sendt musikkfiler og bilder, enten bildene er pornografiske eller ikke. I og med at det florerer med små ulovligheter på nettet, kan vi spissformulert si at en nettforsker ofte forsker på ulovligheter. Det er selvfølgelig ikke naturlig at noen vil ha dokumentert sine ulovlige handlinger. Nettsider utvikler seg dessuten til å bli multimediale tekster, med integrerte medier som har stor slagkraft. På en del nettsider vises det bilder fra såkalte nettkameraer (webcams), der noe eksponeres i nåtid for alle interesserte. Slike kameraer kan plasseres overalt. Den kristne aktivisten Neal Horsley planla å bruke nettkameraer til å blottstille for hele verden kvinner som går ut og inn av abortklinikker. Andre har realisert lignende aksjoner.

Prinsipper til debatt

Mange nettforskere vil si seg enig med Chris Abbott: "The precise nature of publication on the Web and the extent to which researchers may attribute quotations is a difficult topic and needs further urgent attention from the world-wide research community" (Sefton-Green red. 1998: 104). I samfunnet stilles det dessuten andre krav til forskere i egenskap av forskere enn til borgere flest. Restriksjonene er bl.a. sterke når det gjelder digital lagring av forskningsmateriale, betydelig strengere enn ved lagring i form av papir. Forskeren opplever seg stilt overfor en rekke dilemmaer og utfordringer av etisk art, i stor grad overlatt til seg selv, og samtidig med et sterkt ønske om å belyse noe innenfor cyberkulturen. I sitt verk fra 1996 om digital kultur forsvarer amerikaneren Mark Dery det såkalte yoyow-prinsippet (you own your own words), som Dery oppfatter som en del av nettkulturens "æreskodeks". Yoyow innebærer at det skal gis skriftlig til-

latelse fra en opphavsperson før noe fra denne personens Internett-dokumenter siteres. Dery opplevde imidlertid at han ikke alltid klarte å få kontakt med dem han ønsket, men valgte i disse tilfellene likevel å sitere.

Yoyow-prinsippet gjelder selvbestemmelse over egne digitale produkter, men selvbestemmelse kan ha mange former. Vi kan tenke oss at de som opererer på nettet, inkluderer i sine digitale produkter uttrykkelige restriksjoner for hvordan produktene skal kunne brukes. Dette er tungvint, men kanskje lar det seg gjøre å utarbeide et internasjonalt system av ikoner som er enkle å plassere i alle slags dokumenter. Ikonene kan henvise til hvilken grad av forbehold overfor forskning og annen bruk den enkelte på nettet ønsker seg. Dermed har i det minste brukeren gjort sin vilje med produktet synlig og eksplisitt.⁴ Den egentlige verdien i en slik praksis vil ligge i at brukere bevisstgjør seg på at Internett er et panoptikon: Det går an at noen ser deg, uten at du ser dem. Et system med ikoner, kryptering eller hva som måtte være mest hensiktsmessig, reiser flere spørsmål. Skal nettbrukere ha rett til hindre eller sensurere forskning? Bør Nasjonalbiblioteket ha rett til å lagre materiale av personer som reserverer seg mot det? Bør noen forskere få dispensasjon til å forske på den ”hemmelige” (krypterte etc.) cyberkulturen? For mange forskere vil det uansett oppleves som en plikt å vise fram sitt resultat til de personene som med eller mot sin vilje har blitt forsket på. Hva skal skje hvis informantene (som ikke vanntett kan anonymiseres) på dette seine stadiet ikke ønsker den publisitet de er i ferd med å få?

Mer grunnleggende enn selvbestemmelsesprinsippet er kanskje det vi kan kalle utviklingsprinsippet: Netikk må utvikles kontinuerlig i takt med hva teknologien

gjør mulig (eller gjør umulig å hindre). Netikkens rom bør være et rom for nyanseringer, ikke primært for kategoriske forbud. Dette følger av at cyberkulturen stadig vokser. Det går ikke an å avsperre et stort virkelighetsområde fra forskning. Behovet for nyanseringer skyldes også at stor kompleksitet alltid impliserer ansvarshull (Henrik Sinding-Larsen i Rasmussen og Søbye red. 1993:283), og forskeren må ikke sitte med alt ansvar. Graden av selvutlevering på nett kan dessuten være så forskjellig. Ei personlig hjemmeside kan dreie seg saksorientert om et harmløst emne. Ei slik hjemmeside lar seg ikke uten videre sammenligne med ei nettside med intime betroelser. Forskeren bør i hvert tilfelle kunne vurdere hvor kompromitterende, støtende eller sensitivt det som studeres er, og som hovedregel slippe straffeforfølgelse hvis andre vurderer det annerledes. Et digitalt produkt er tross alt ikke en papirdagbok nedlåst i en skuff. Vi er avhengige av at nettbrukere blir mer bevisste på muligheter og farer ved det de foretar seg, og vi er og blir avhengige av den enkelte forskers gode vilje og etiske følsomhet.

Noter

- 1 ”Der Ausbau der virtuellen Welt ist ein Umbau der wirklichen Welt, auch wenn dieser erst mit Verzögerungen einsetzt und daher oft nicht wahrgenommen wird.” (Rötzer 1999:23)
- 2 Dette poenget ble understreket av Internettforskeren Janne Bromseth under et medieetisk seminar på Inderøya i Nord-Trøndelag 12.-13.juni 2001.
- 3 ”Digital words and images [...] take the form of semiotic codes, and this fundamental fact about them leads to the characteristic, defining qualities of digital infotech: (1) virtuality, (2) fluidity, (3) adaptability, (4) openness (or existing without borders), (5) processability, (6) infinite duplicability, (7) capacity for being moved about rapidly, and (8) networkability.” - George P. Landow i Lunenfeld red. 2000:166
- 4 ”Privacy” kan defineres som ”a capability to determine what one wants to reveal and how accessible one wants to be”; sitat fra Belotti i en nett-artikkel av Tilman Braun:

<http://www.nethics.net/nethics/de/themen/privacy/begriffserlaeuterung.html> (på nett 14.11.02)

Litteratur

- Braun, Tilman 2002. "Begriffserläuterung"; <http://www.nethics.net/nethics/de/themen/privacy/begriffserlaeuterung.html> (på nett 14.11.02)
- Dery, Mark 1996. *Escape velocity: cyber-culture at the end of the century*. Grove Press, New York.
- Lunenfeld, Peter, red. 2000. *The Digital Dialectic: New Essays on New Media*. The MIT Press, Cambridge (Massachusetts) og London.
- Rasmussen, Terje og Morten Søybye, red. 1993. *Kulturens digitale felt*. Aventura Forlag, Oslo.
- Rötzer, Florian 1999. *Megamaschine Wissen*. Campus Verlag, Frankfurt og New York.
- Sefton-Green, Julian, red. 1998. *Digital Diversions: Youth Culture in the Age of Multimedia*. UCL Press, London.